

Problem finansiranja malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini

The Problem of Financing Small and Medium Enterprises in Bosnia and Herzegovina

Nevena Baričanin, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Ekonomski fakultet Pale, Marica Marković, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Ekonomski fakultet Pale, Snežana Bojović, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Ekonomski fakultet Pale

Sažetak: Kako mala i srednja preduzeća (MSP) imaju veliku ulogu i značaj u svakoj nacionalnoj ekonomiji, odnosno predstavljaju ključni izvor rasta nacionalnih ekonomija proizilazi da je za napredak jedne nacionalne ekonomije neophodno obezbjediti njihov nesmetani rast i razvoj. Nažalost, u Bosni i Hercegovini (BiH) sektor MSP se suočava sa brojnim problemima, a problem finansiranja svakako predstavlja jedno od najznačajnijih ograničenja za rast i razvoj MSP u BiH.

Produblivanju ovoga problema doprinijela je i poslovna politika bosanskohercegovačkih banka koje su izbjegavanjem finansiranja MSP kreditnu ekspanziju usmjerile na sektor stanovništva, odnosno podsticale su odobravanje kredita stanovništvu, a ne kredita privredi za investicije. Na taj način bankarski sektor u BiH je finansirao potrošnju, a ne proizvodnju. Dodamo li tome hroničnu domaću i svjetsku ekonomsku i finansijsku krizu, sve zajedno samo je dodatno pogoršalo stanje u ovoj oblasti i nametnulo odgovornost i pritisak za kreiranje stimulativnih mjera i pronalazak nedostajućih izvora finansiranja.

Ovaj rad treba da doprinese boljem i potpunijem razumijevanju problema finansiranja MSP u BiH, kao i da ukaže na mogući set mjera i načina kojim bi se ovaj problem ako ne prevazišao, a onda bar djelimično umanjio.

Ključne riječi: finansiranje; nedostatak finansijskih sredstava; mala i srednja preduzeća; banke.

Abstract: As small and medium enterprises (SMEs) play a major role and have significance in every national economy and represent the key source of growth of any national economy it is clear that it is necessary to ensure their unhindered growth and development. Unfortunately, in Bosnia and Herzegovina (BiH), the SME sector is facing many problems, and the problem of financing certainly represents one of the most significant constraints on the growth and development of SMEs in BiH.

The business policy of BiH banks has contributed to deepen this problem by avoiding financing SME and focusing the credit expansion on the sector of the population, that is, they have encouraged extending loans to individuals, and not loans to economy for investments. In this way, the banking sector in BiH has financed consumption, not production. Along with the chronic domestic and global economic and financial crisis, all

together has only further aggravated the situation in the area and imposed accountability and pressure to create incentives and find the missing funding sources.

This paper should contribute to better and more complete understanding of the problem of financing SMEs in BiH, as well as point out the possible set of measures and ways to overcome this problem or at least diminish it partially.

Keywords: financing; lack of financial resources; small and medium-sized enterprises; banks.

I. UVOD

Kada nastupi kriza, uvijek i najviše trpe investicije, a smanjenje njihovog nivoa posebno pogađa zemlje profila BiH, tj. zemlje sa visokim nivoom duga. Za BiH važna su ulaganja u ljudski kapital. Investicije usmjerene u obrazovanje i usavršavanje vještina pojedinaca (ljudski kapital) podjednako su važne kao i investicije u fizički kapital. Osim toga, ulaganja u inovacije i inovativno preduzetništvo – MSP istovremeno su važna i neophodna za ekonomiju BiH. Istina, razvoj nauke i novih tehnologija je potreban, ali ne i dovoljan uslov za ekonomski rast. Neophodna je njihova primijena u realnom ekonomskom životu. Inovativni proizvodi i usluge, kao i procesi, doprinose razvoju svih faktora proizvodnje (rada, kapitala i tehnologije). Inovacije u proizvodnji obezbjeđuju povećanje produktivnosti i kvaliteta radne snage, efikasnije korištenje kapitala i veću akumulaciju, zatim poboljšavaju nivo postojeće tehnologije.

Sa obzirom na veliku ulogu i značaj koji MSP imaju u svakoj nacionalnoj ekonomiji neophodno je obezbjediti uslove za njihov nesmetan rast i razvoj. Nažalost, ambijent u BiH je takav da su brojne prepreke na putu razvoja MSP. Osnovni problemi sa kojima se suočavaju MSP u BiH su nedostatak izvora finansiranja i otežan pristup istim. Stoga bilo kakav pomak u rješavanju ovih problema, u smislu kreiranja i pronalazjenja novih mjera i načina za posticanje finansiranja preduzetništva treba da zaokuplja veliku pažnju kako stručnih i naučnih krugova, tako i šire društveno-političke zajednice.

II. ZNAČAJ MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA ZA NACIONALNE EKONOMIJE

Uzimajući u obzir činjenicu da živimo u preduzetničkom dobu, pitanje malih i srednjih preduzeća je itekako aktuelno.

Mala i srednja preduzeća (MSP) imaju veliki značaj i predstavljaju ključni izvor rasta nacionalnih ekonomija. Prema, Đerić (2009)¹, smatra se da postoji kakva-takva tržišna privreda ako makar 40% bruto društvenog proizvoda (BDP) daje mali biznis. Isti autor navodi da je 99% evropskog biznisa danas skoncentrisano u MSP (obično do 250 zaposlenih), a 90% od tih preduzeća obavljaju mikrobiznis koji se definiše zaposlenošću od deset ili manje zaposlenih radnika, dok Evropska unija (EU) danas ima 40 MSP na 1000 stanovnika (a od zemalja članica najviše Češka i to 86 MSP na 1000 stanovnika). Prema podacima Evropske komisije MSP posebno predstavljaju najvažniji izvor novog zapošljavanja: svake godine u Evropi oni stvaraju više od 4 miliona novih radnih mjesta (European Commission 2013)². U krizi stvaraju najviše novih radnih mjesta (u EU više od 66% ukupno zaposlenih radi u MSP, a u ZUR taj procenat je daleko veći), a često su i jedini koji danas stvaraju nova radna mjesta, način su za sprječavanje migracije stanovništva iz pasivnih geografskih područja, a preko toga imaju snažan uticaj na ekonomski razvoj kako na lokalnom i regionalnom tako i na nacionalnom nivou.

Dakle, mala i srednja preduzeća su ta koja podstiču konkurentnost, jačaju zaposlenost i doprinose poboljšanju opšte privredne situacije u zemlji. Značaj MSP u politici razvoja nacionalne ekonomije je sve veći, međutim ova preduzeća u Bosni i Hercegovini još uvijek nisu sposobna da odgovore izazovima ravnopravne tržišne borbe. Neki od ograničavajućih faktora za postizanje većih poslovnih uspjeha su: pretjerano oslanjanje na osnovne faktore prednosti, loše razumjevanje kupaca od strane preduzeća, kao i slaba saradnja između bosanskohercegovačkih MSP.

Možemo reći da su najveći udar globalne finansijske krize iz 2008.godine pretrpjela MSP, a posljedice se osjećaju i danas. Dok je strategija za ekonomski oporavak bila usmjerena na fiskalnu politiku i bankarski sistem, težište finansijskog tereta se svalilo na MSP i tako su oni ostali bez neophodnih sredstava za njihovo poslovanje, bez bankarskih kredita i bez pristupa kreditnim linijama iz industrije finansijskih usluga (De Buysere et al. 2012)³.

U BiH je izgubljeno više od 50 hiljada radnih mjesta, a broj nezaposlenih je premašio pola miliona. Jasno je da je svako novo radno mjesto dragocijeno. Međutim, u situaciji u kojoj se država zadužuje da bi omogućila plate svojim službenicima i budžetskim korisnicima banke postaju sve više i više oprezne kada je u pitanju kreditiranje tek osnovanih MSP. Sa druge strane BiH ne poduzima gotovo ništa da obezbjedi ulaganja u istraživanje.⁴

Takođe, privrednici smatraju da izvori finansiranja, u ovom slučaju banke i mikrokreditne organizacije, nerado daju dugoročne kredite kompanijama. Sve ovo itekako otežava poslovanje bosanskohercegovačkim MSP koja se svakodnevno bore za opstanak na tržištu. Takođe, bitno je napomenuti da što se tiče institucionalne podrške ne postoji agencija za razvoj malog i srednjeg preduzetništva na državnom nivou. U Republici Srpskoj (RS) formirana agencija za podršku MSP, što se može smatrati svojevrsnim napretkom u ovoj oblasti. Za razliku od RS u Federaciji Bosne i Hercegovine takva agencija još uvijek nije formirana.

Evropska komisija navodi da za cilj ima da podrži poslovno okruženje za MSP i unapređivanje uspješnog preduzetništva. Stav je da se bez adekvatnog finansiranja i bez likvidnosti, posao ne može obavljati, ulagati i rasti, štaviše, pristup finansiranju je jedna od poluga rasta za MSP (European Commission 2013)⁵. Istovremeno, pristup finansiranju predstavlja i jedno od najznačajnijih ograničenja za rast preduzetništva u Evropi.

Sa obzirom na činjenicu da su se MSP u BiH dominantno oslanjala na bankarske kredite kao izvor finansiranja, u nastavku rada ćemo razmotriti koji su motivi, ograničenja i poslovna praksa bosanskohercegovačkog bankarskog sektora kao glavnog, a često i jedinog, izvora eksternog finansiranja ovog bitnog privrednog segmenta.

III. PROBLEM FINANSIRANJA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U BIH I ODNOS BANAKA PREMA OVOME PROBLEMU

Sistematizovana istraživanja ove problematike nalazimo u dijelu doktorske disertacije Sinković Dean-a (Sinković 2011)⁶. Analizirajući određeni broj relevantnih radova iz ove oblasti autor napominje da dosadašnja razmatranja ukazuju na činjenicu da bankarski sektor, prvenstveno velike banke, nisu

¹ Navedeno prema: Đerić, Branko. Decembar, 2009. „Savremena recesija, nezaposlenost i uloga Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske”. Zbornik radova „Ekonomska kriza, tržište rada i perspektive zapošljavanja”. Zavod za zapošljavanje Republike Srpske. Pale, Istočno Sarajevo, str. 30.

² European Commission. 2013. Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe. Brussels, p. 8. Pristupljeno 19.10.2013. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>.

³ De Buysere, K., Gajda, O., Kleverlaan, R. & Marom, D. (2012). A Framework for European Crowdfunding, p. 8. Retrieved June 17, 2013, from <http://www.crowdfundingframework.eu/index.html>

⁴ Eldina Pleho. 21 oktobar 2010. *Mala i srednja preduzeća u Bosni Hercegovini*, Sarajevo. Pristupljeno: 21.08.2015. Dostupno na: <http://www.balcanicaucaso.org/bhs/zone/Bosna-i-Hercegovina/Mala-i-srednja-preduzeca-u-Bosni-Hercegovini-81631>

⁵ European Commission. 2013. Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe. Brussels, p. 8. Pristupljeno 19.10.2013. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>.

⁶ Sinković, Dean. 2011. „Makroekonomski model za ispitivanje međuovisnosti finansijskog sustava i ekonomskog rasta”. Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište Jurija Dobrile u Puli, str. 170-73.

dovoljno motivisane da finansiraju MSP, što može biti ograničavajući faktor dugoročnog ekonomskog razvoja. Iz analiziranih radova autor naglašava sljedeće (Sinković 2011)⁷:

- U pojedinim ekonomijama banke doživljavaju MSP kao visoko profitabilne organizacije i kao takve ih uključuju u bankarske kreditne portfolije. Međutim, za finansiranje ovih preduzeća u zemljama u razvoju (ZUR) kao glavni ograničavajući faktor se javlja makroekonomska nestabilnost.

- Radi boljeg pružanja usluga sektoru MSP banke razvijaju svoje regionalne podružnice i na taj način decentralizuju prodaju finansijskih usluga. Ipak, funkcije i odluke koje se odnose na odobravanje kredita i upravljanje rizicima po običaju i dalje ostaju strogo centralizovane.

- Udio kredita MSP u ukupnim bankarskim portfolijima je mnogo manji u poređenju sa velikim preduzećima. Pored toga, MSP trpe veće kamate i naknade na kredite te imaju veće udjele u lošim kreditima.

- Primjećeno je da se banke u stranom vlasništvu više se oslanjaju na kolaterale u obliku nekretnina i veću pažnju posvećuju procesiranju informacija.

- Postoje karakteristične razlike u finansiranju MSP između banaka u razvijenim zemljama i banaka u ZUR. Primjećeno je da banke u ZUR imaju manji udio investicijskih kredita, te više kamatne stope i naknade.

Iz svega navedenog nameće se zaključak da banke ne obezbjeđuju dovoljno finansijskih sredstava i po dovoljno dobrim/prihvatljivim uslovima za finansiranje MSP u ZUR, odnosno da nisu baš naklonjene finansiranju MSP u ZUR. Zašto je to tako? Mogući razlozi su sljedeći (Sinković 2011)⁸:

- U većini MSP u ZUR primjetna je kako njihova nadprosječna profitabilnost tako i ispodprosječna produktivnost.

- Ključni razlog smanjenog kreditiranja MSP u ZUR je njihova natprosječna rizičnost, koja je zasnovana na pomanjkanju kapitala i oslanjanju na kratkoročni dug što ih čini posebno osjetljivim na fluktuacije poslovnih ciklusa. Tezu o ranjivosti MSP dodatno je potvrdila ekonomska kriza i to se očitovalo u njihovom udjelu loših kreditnih plasmana banaka.

- Jedna od ekonomskih karakteristika MSP u ZUR, u odnosu na velika preduzeća, su nizak nivo produktivnosti što je posljedica nestabilne potražnje za njihovim proizvodima i uslugama, te korištenje zastarjelih tehnologija. Sa druge strane MSP imaju visok udio u ukupnoj dobiti preduzeća iz razloga što je interes njihovih vlasnika isplata dobiti. Isplata dobiti i niska stopa reinvestiranja kapitala MSP u krajnjem rezultira i niskim omjerom kapitala i pasive (manji od 30%). Iz tog razloga banke, kao kreditori, kategorišu sektor MSP kao sektor visokih rizika.

Nedostatak finansijskih sredstava i otežan pristup istim identifikovani su kao neki od ključnih problema u poslovanju

⁷ Sinković, D. (2011): op.cit., str. 170-71.

⁸ Sinković, D. (2011): op.cit., str. 172-73.

MSP (Rakićević, Omerbegović-Bijelović, Lazić-Rašović 2013, 33).⁹ U tom pogledu opravdano je zapitati se da li se politike podsticanja MSP trebaju osloniti direktno na intervencije na finansijskim tržištima (uz zadate rizike) ili na pronalaženje alternativnih izvora finansiranja MSP. Svakako ovo drugo, jer je neosporno da bez dostupnih i povoljnih finansijskih aranžmana brojna preduzeća neće moći razvijati svoje projekte (inovacije) i poduhvate i otvarati nova radna mjesta.

Zadnjih godina u BiH, kvalitet, sigurnost i konkurentnost bankarskih usluga uveliko se poboljšao, povratilo se povjerenje štediša, što je dovelo do povećanja bankarskih depozita, a zatim i do velike kreditne ekspanzije. Iako je došlo do velikog povećanja kreditnih plasmana, banke, dominantno u stranom vlasništvu, izbjegavale su finansiranje riskantnog sektora MSP, koja su uglavnom poslovala u nesigurnom tržišnom okruženju i sa lošim bonitetom. Sa druge strane, kreditna ekspanzija u BiH je rezultirala nepovoljnom kreditnom strukturom u kojoj su se potsticali krediti stanovništvu, a ne krediti privredi za investicije (Tabela 1). Zapravo, finansirala se potrošnja, a ne proizvodnja.

TABELA 1 SEKTORSKA STRUKTURA DUGOROČNIH KREDITA KOMERCIJALNIH BANAKA U BIH ZA PERIOD 1997-2014. GODINA

NA KRAJU PERIODA U MILIONIMA KM

Godina	Ukupni dugoročni krediti domaćem sektoru	Kreditni stanovništvu	Udio u ukupnim kreditima (u %)	Kreditni nefinansijskim privatnim preduzećima	Udio u ukupnim kreditima (u %)
1997.	1.482,9	54,0	3,64	518,1	34,93
1998.	1.892,6	204,8	10,82	778,4	41,12
1999.	1.928,9	206,4	10,70	900,8	46,70
2000.	2.138,6	295,9	13,83	405,5	18,95
2001.	2.425,7	597,8	24,64	598,3	24,66
2002.	3.183,3	1.321,2	41,50	786,3	24,70
2003.	3.888,0	1.812,4	46,61	1.044,3	26,86
2004.	4.350,9	2.357,5	54,18	1.422,2	32,68
2005.	5.707,1	3.057,0	53,56	2.030,2	35,57
2006.	7.130,4	3.893,0	54,59	2.592,7	36,36
2007.	9.298,7	5.104,4	54,89	3.439,2	36,99
2008.	11.070,5	6.051,1	54,65	4.142,2	37,42
2009.	10.650,4	5.590,8	52,49	4.186,9	39,31
2010.	10.916,9	5.522,3	50,58	4.309,5	39,46
2011.	11.327,1	5.846,4	51,61	4.186,7	36,96
2012.	11.658,7	5.875,2	50,39	4.248,8	36,44
2013.	12.074,7	6.123,0	50,70	4.369,0	36,18
2014.	12.705,3	6.491,7	51,09	4.429,6	34,86
Ukupno	301.813,6	60.368,9	20,00	44.388,6	14,71

Izvor: Kalkulacija autora prema podacima CBBiH (2015), „Godišnji izvještaj 2014, Sarajevo, str. 125. Dostupno na: http://www.cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2014/GI_2014_bs.pdf], pristup: 08.10.2015.

Prema podacima prezentovanim u Tabeli 1 vidljivo je da je udio dugoročnih kredita stanovništvu u ukupnim dugoročnim kreditima domaćem sektoru u BiH u stalnom porastu za

⁹ Rakićević, Zoran; Omerbegović-Bijelović, Jasmina; Lazić-Rašović, Gordana. 2013. „SMEs Support Planning Improvement Based on its Suitable Structure”. *Management*, 2013/68, p. 33. Pristupljeno 20.10.2013. DOI: 10.7595/management.fon.2013.0016.

posljednjih osamnaest godina. Ovaj udio je 1997. godine iznosio svega 3,64% da bi u 2014. godini dostigao vrtoglavih 51,09%.

Izraženi rast kreditiranja stanovništva počinje od 2000. godine, a na štetu kreditiranja sektora preduzeća. Tako da zadnjih godina imamo situaciju da se procenat udjela kredita stanovništvu u ukupnim dugoročnim kreditima domaćem sektoru kreće preko 50%, dok se istovremeno procenat udjela kredita nefinansijskim privatnim preduzećima sveo na oko 36%.

U BiH je situacija takva da su dominantni izvor kreditiranja MSP komercijalne banke, a iz prezentovanih podataka nameće se zaključak da banke u BiH rađe finansiraju stanovništvo tj. potrošnju, nego sektor preduzeća. Sa druge strane, u državama u kojima postoji intenzivniji finansijski razvoj, razvoj berzanskih tržišta, bolji pravni sistem, i institucionalni razvoj, bilježe se i manje prepreke u finansiranju preduzeća.¹⁰ Na taj način im je olakšana mogućnost prikupljanja nedostajućeg kapitala, a posebno putem investicija koje sprovode sofisticirani internacionalni portfolio investitori. Pojedina istraživanja pokazuju da preduzeća kojima je omogućen pristup tržištima akcija rastu brže, i po višim stopama, od onih kojima taj pristup nije dostupan.¹¹

IV. PREPORUKE ZA POBOLJŠANJE STANJA

Glavna prepreka za poslovanje bh preduzeća dominantno je nedostatak finansijskih sredstava i otežan pristup istim, zatim sljede visoke poreske stope i rasprostranjenost korupcije.¹²

Da bi umanjila problem finansiranja MSP BiH se ozbiljno mora pozabaviti sljedećim pitanjima:

- **Raditi na popravljaju imidža BiH.** Imidž države¹³ u savremenim međunarodnim odnosima igra sve značajniju ulogu, ali bez promjena u ponašanju države nema ni istinske promjene imidža. Iskustva su pokazala da se ugled jedne države direktno odražava na njen status na političkoj i

¹⁰ Navedeno prema i više vidjeti u radu: Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Laeven, L., Maksimović, V. (2004), *The Determinants of Financing Obstacles*, World Bank Policy Research Working Paper 3204, February 2004, str. 1-36. Dostupno na: [http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/02/18/000160016_20040218131618/Rendered/PDF/wps3204.pdf], (20.01.2011.).

¹¹ Navedeno prema i više vidjeti u radu: Demirgüç-Kunt, A., Maksimovic, V. (1995), *Stock Market Development and Financial Choices*, Policy Research Working Paper No. 1461, The World Bank, May 1995, str. 1-46. Dostupno na: [http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1995/05/01/000009265_3961019105821/Rendered/PDF/multi_page.pdf], (17.07.2011.).

¹² Više vidjeti u istraživanju: Golic, Z. (2014). *Sinergija realnih i portfolio investicija i ekonomski oporavak Bosne i Hercegovine*. Neobjavljena doktorska disertacija. Univerzitet u Istocnom Sarajevu, Ekonomski fakultet Pale, Pale, Bosna i Hercegovina.

¹³ O imidžu zemlje više vidjeti u: Brkić, N. (2006), *Imidž zemlje (Country Image)*, Izlaganja učesnika panela u okviru Diplomatskog foruma MVPBiH: Imidž BiH – Kako ga unaprijediti?, Diplomatski forum, Sarajevo, str. 21-32. Dostupno na: [http://www.fes.ba/publikacije/200612Imidzbosne.pdf], (18.04.2013.).

ekonomskoj sceni, a prije svega kroz nivo domaćih i stranih investicija, plasman domaćih proizvoda na strana tržišta, broj stranih turista, i sl.¹⁴ Ratna i poslijeratna događanja u BiH, nezavršen proces privatizacije i mnogi drugi razlozi doprinijeli su lošem imidžu zemlje, što za posljedicu ima nedovoljan interes za investiranje u BiH.

- **Bolje funkcionisanje vlade i smanjivanje političke nestabilnosti.** Zemlja u kojoj vlada¹⁵ loše funkcioniše ne može biti atraktivna investiciona destinacija, a prema najnovijem izvještaju *The Economist*¹⁶ ocjena za funkcionisanje bh vlade je 2,93/10 (radi poređenja dovoljno je navesti da je ta ocjena u rangu sa ocjenama za Palestinu, Sierra Leone, Burundi, ...). Loše funkcionisanje vlade dovodi i do političke nestabilnosti i sve ukupno to je ozbiljna prepreka za veći priliv i domaćih i stranih investicija. Pored toga, sve češće bojazni za narušavanje socijalnog mira usljed ubrzanja najavljenih reformi, posebno privatizacije, djeluju destimulativno za sve vrste investicija.

- **Smanjiti administrativne procedure i pojednostaviti administrativni sistem.** Smanjivanjem broja procedura i skraćivanjem vremena potrebnog za registrovanje preduzeća podstiče se razvoj preduzetništva i stvara stimulatívno preduzetničko okruženje. Uprošćavanje administrativnog sistema, uvođenjem koncepta jedinstvenih šaltera (tzv. „One-Stop-Shop”) implementacijom principa „sve na jednom mjestu” i pružanje usluga za ispunjavanje svih neophodnih uslova i pribavljanje saglasnosti potrebnih za izdavanje lokacijskih i građevinskih dozvola, bi u velikoj mjeri uticalo na slobodu ulaganja i na otvaranje puta stranim investicijama.

- **Smanjiti poreze.** Poreski sistem – ovakav kakav imamo u BiH je, slobodno možemo reći, destimulativan, kako za domaće, tako i za strane investicije.¹⁷ Visina poreskih opterećenja i dalje će predstavljati prepreku za investicije ako se ne sprovede poreska reforma.¹⁸ U narednom periodu BiH mora smanjiti javnu potrošnju i budžetski deficit, a istovremeno i poreze i doprinose, u cilju stimulisanja daljeg rasta privatnog sektora i stranih investicija.

¹⁴ Navedeno prema i više vidjeti u: Skoko, B. (2012), *Imidž Bosne i Hercegovine i njezinih građana u Hrvatskoj i Srbiji*, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Sarajevo, str. 7-8. Dostupno na: [http://www.fes.ba/publikacije/2012/Image/image_studija.pdf], (05.02.2013.).

¹⁵ O ograničenjima za investiranje koja su u nadležnosti vlade i njihovom značaju prema percepciji investitora više vidjeti u radu: Hasić, D. (2001): op.cit., Aneks 4., str. 686.

¹⁶ Navedeno prema i više vidjeti u: The Economist Intelligence Unit (2013), *Democracy index 2012: Democracy at a standstill*, str. 3-8. Dostupno na: [http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/Democracy-Index-2012.pdf], (17.04.2013.).

¹⁷ O fiskalnim ograničenjima i njihovom intenzitetu prema percepciji investitora više vidjeti u: Hasić, D. (2001): op.cit., Aneks 4., str. 689.

¹⁸ O prijedlogu poreske reforme pogledati u: Federalni zavod za programiranje razvoja (2011), *Poreska reforma u funkciji investicija i zapošljavanja*, Sarajevo. Dostupno na: [http://www.fzzpr.gov.ba/upload/file/dokumenti/poreski_dokumenti/Poreska%20reforma%20u%20funkciji%20investicija%20i%20zaposljavanja%20final.pdf], (20.04.2013.).

▪ **Smanjiti cijene usluga javnih preduzeća.** Činjenica je da su cijene usluga javnih preduzeća u BiH više nego u regionu, a vrlo često i u odnosu na evropski prosjek, što predstavlja problem za privlačenje većeg obima stranih investicija. Cijena međunarodnih telefonskih poziva je i do deset puta viša nego u drugima tranzicionim ekonomijama, ali je i viša u odnosu na zemlje EU, dok je cijena električne energije za privredne subjekte daleko iznad evropskog prosjeka.

▪ **Usvojiti program mjera o ozbiljnom sankcionisanju korupcije na svim nivoima i u svim sferama društveno-ekonomskog života.** Korupcija je u današnjem bosanskohercegovačkom društvu široko rasprostranjena pojava, a suprotstavljanje korupciji predstavlja jedan od najvećih izazova savremenog društva. Ključni pravci sprečavanja korupcije su primjena preventivnih mjera i primjena represivnih mjera. Prvima se sprečava nastanak koruptivnih pojava, a druge mjere se primenjuju onda kada je korupcija nastupila i kada su se njene posljedice ispoljile. U BiH je do sada usvajano nekoliko strateških dokumenata za borbu protiv korupcije na državnom, entitetskim i nivou Brčko distrikta BiH, kao i nižim nivoima vlasti. Dosadašnji strateški dokumenti nisu adekvatno implementirani, što je naglašeno i u izvještajima o napretku BiH za posljednjih nekoliko godina, te je cjelokupni angažman BiH ocijenjen samo kao „rana faza borbe protiv korupcije”.¹⁹

▪ **Prilagoditi regulativu standardima i preporukama Evropske Unije (EU).** Proces evropskih integracija zahtijeva sveobuhvatno prilagođavanje politika, institucionalnog okvira i pravnog sistema s ciljem dostizanja evropskih standarda u svim oblastima. Nadalje, proces pravne harmonizacije i prihvatanja evropskih standarda podrazumijeva obimne unutrašnje reforme, opštu konsolidaciju sistema, snažniji privredni razvoj i intenzivnije spoljopolitičko djelovanje u oblastima koje utiču na dinamiku odnosa BiH i EU. Perspektiva članstva u EU izuzetno je snažan podsticaj za nastavak već započetih reformi u BiH i pokretač procesa koji treba da omogući stvaranje ekonomske, pravne, organizacione i socijalne strukture sposobne za djelovanje u skladu s pravilima EU. Sve sa ciljem ubrzanog procesa uključivanja BiH u evropske integracione tokove. Međutim, neophodna je aktivna uloga svih segmenata bosanskohercegovačkog društva.

▪ **Dovršiti proces privatizacije do optimalnog nivoa društvenog kapitala u privredi.** Prema izvještaju EBRD-a, BiH u poređenju sa ostalim zemljama u tranziciji bilježi prilično niske ocjene,²⁰ što je, između ostalog, rezultirao i nižim prilivom investicija, sa izuzetkom bankarskog sektora. Međutim, odlučujući faktor za veći priliv dominantno stranih

investicija u bankarski sektor je taj što je proces privatizacije u bankarskom sektoru bio daleko efikasniji u poređenju sa drugim sektorima.

▪ **Donijeti program mjera za smanjivanje/sprečavanje sive ekonomije.** U cilju smanjivanja sive ekonomije nužno je izvršiti detaljnije istraživanje uzroka, mjesta nastajanja, oblika i razmjera i na kraju predložiti mjere i aktivnosti za njeno smanjivanje.²¹ Prema pojedinim procjenama veličina udjela sive ekonomije iznosi oko 30% BDP-a BiH, a registrovani su različiti pojavni oblici.

▪ **Sačiniti strategiju za privlačenje SDI.** Ovom strategijom treba definisati od kojih i kakvih stranih investicija će bh ekonomija imati najviše koristi, kao i definisati sektore - djelatnosti u kojima BiH ima najveće konkurentne prednosti. Privlačenje i zadržavanje stranih investicija je jedan od osnovnih ciljeva BiH, jer doprinosi otvaranju novih radnih mjesta, povećanju konkurentnosti i izvoza, kao i povećanju privrednog rasta i razvoja.

Na kraju, ostaje nam da zaključimo da tržišna ekonomija, bez obzira na mnoge pozitivne osobine, nije u stanju da automatski reguliše preduzetničku i investicionu aktivnost, a takođe ni ekonomske i socijalne procese u interesima cijelog društva i svakog građanina. Ona nije i ne može biti zadužena da rješava mnoge druge aktuelne probleme, nego o tome treba i mora da brine država.

V. ZAKLJUČAK

Ono što je za BiH trebalo da bude prioritet, je podrška postojećim i razvoj novih malih i srednjih preduzeća (MSP), jer ona imaju veliki značaj i čine ključni izvor rasta nacionalnih ekonomija, predstavljaju najvažniji izvor novog zapošljavanja. Finansijski sistem, koji je odgovoran za finansiranje preduzetničkih projekata, je nakon 2000. godine podstakao kreditnu ekspanziju, ali sa primarnim fokusom prema stanovništvu („pumpanje” potrošnje stanovništva), a ne prema glavnim nosiocima ekonomskog razvoja – malim i srednjim preduzećima. Dominantna pozicija banaka i slabo razvijeno tržište kapitala (akcije i obveznice) onemogućili su preduzećima korištenje „alternativnih” finansijskih instrumenata. To je uticalo na smanjenje privatnih investicija. Osim toga, makroekonomski učinci razvoja navedenih kreditnih struktura su katastrofalni po cijelu bosanskohercegovačku ekonomiju.

Jasno je da nema ekonomskog razvoja na nacionalnom nivou bez rasta i razvoja MSP. Do sada su loše

¹⁹ European Commission. 2013. Radni dokument osoblja Komisije. Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u 2013. Dostupno na: http://komorabih.ba/wp-content/uploads/2013/11/izvjestaj_napredak.pdf. Pristup: 21.08.2015.

²⁰ Više vidjeti: EBRD (2012), *Transition report 2012: Integration Across Borders*, London, UK, Published: 07. November 2012., str. 9. Dostupno na: <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr12.pdf>, (04.03.2013.).

²¹ Više vidjeti: Tomaš, R. (2009), *Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini*, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Banja Luka. Dostupno na: http://www.fes.ba/publikacije/200910-SIVA-EKONOMIJA-U-BOSNI-I-HERCEGOVINI_TOMAS.pdf, (20.04.2013.) i Federalni zavod za programiranje razvoja (2008), *Neregistrirana (siva) ekonomija (NOE) u FBiH* (inicijalni materijal), Sarajevo. Dostupno na: http://www.fzzpr.gov.ba/upload/file/dokumenti/ostali_dokumenti/neregistrirana_ekonomija_u_FBiH_analiza.pdf, (20.04.2013.).

makroekonomske performanse uticale na smanjenje zarade MSP, kao i na gubljenje rasta zbog uzdržavanja od investicija. Od sada princip investiranja u BiH treba da bude ulaganje u prioritetne grane, odnosno sektore, a prioritetni su oni koji obezbjeđuju komparativne i konkurentske prednosti. Dakle, ključ je u investicijama koje stvaraju vrijednost. Kreatori i nosioci ekonomskih i poslovnih politika u BiH umjesto inertnog ponašanja moraju inteligentno usmjeravati razvoj ka prioritetnim sektorima i obezbjeđiti investicije koje uvećavaju vrijednost u privatnom i javnom sektoru. Ovo je uslov za opstanak i napredak BiH, a svako odlaganje bespotrebno uvećava troškove i odlaže efekte. Održivi ekonomski razvoj i politička stabilnost BiH treba da budu zasnovani na realnoj ekonomiji, odnosno izvoznim industrijskim proizvodima i uslugama MSP.

LITERATURA

- [1] Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Laeven, L., Maksimović, V. (2004), *The Determinants of Financing Obstacles*, World Bank Policy Research Working Paper 3204, February 2004, str. 1-36. Dostupno na: [http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/02/18/00160016_20040218131618/Rendered/PDF/wps3204.pdf], (20.01.2011.).
- [2] Brkić, N. (2006), *Imidž zemlje (Country Image)*, Izlaganja učesnika panela u okviru Diplomatskog foruma MVPBiH: Imidž BiH – Kako ga unaprijediti?, Diplomatski forum, Sarajevo, str. 21-32. Dostupno na: [http://www.fes.ba/publikacije/200612Imidzbosne.pdf], (18.04.2013.).
- [3] CBBiH (2015), *Godišnji izvještaj 2014*, Sarajevo, [online]. Dostupno na: [http://www.cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2014/GI_2014_bs.pdf], (08.10.2015.).
- [4] De Buysere, K., Gajda, O., Kleverlaan, R. & Marom, D. (2012). A Framework for European Crowdfunding. Retrived June 17, 2013, from <http://www.crowdfundingframework.eu/index.html>
- [5] Demirgüç-Kunt, A., Maksimovic, V. (1995), *Stock Market Development and Financial Choices*, Policy Research Working Paper No. 1461, The World Bank, May 1995, str. 1-46. Dostupno na: [http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1995/05/01/00009265_3961019105821/Rendered/PDF/multi_page.pdf], (17.07.2011.).
- [6] Đerić, Branko. Decembar, 2009. „Savremena recesija, nezaposlenost i uloga Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske”. Zbornik radova „Ekonomska kriza, tržište rada i perspektive zapošljavanja”: 8-59. Zavod za zapošljavanje Republike Srpske. Pale, Istočno Sarajevo.
- [7] EBRD (2012), *Transition report 2012: Integration Across Borders*, London, UK, Published: 07. November 2012., str. 9. Dostupno na: [http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr12.pdf], (04.03.2013.).
- [8] Eldina Pleho. 21 oktobar 2010. *Mala i srednja preduzeća u Bosni Hercegovini*, Sarajevo. Pristupljeno: 21.08.2015. Dostupno na: <http://www.balcanicaucas.org/bhs/zone/Bosna-i-Hercegovina/Mala-i-srednja-preduzeća-u-Bosni-Hercegovini-81631>
- [9] European Commission. 2013. *Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe*. Brussels. Pristupljeno 19.10.2013. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF>.
- [10] European Commission. 2013. Radni dokument osoblja Komisije. Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u 2013. Dostupno na: http://komorabih.ba/wp-content/uploads/2013/11/izvjestaj_napredak.pdf. Pristup: 21.08.2015.
- [11] Federalni zavod za programiranje razvoja (2011), *Poreska reforma u funkciji investicija i zapošljavanja*, Sarajevo. Dostupno na: [http://www.fzzpr.gov.ba/upload/file/dokumenti/poreski_dokumenti/Poreska%20reforma%20u%20funkciji%20investicija%20i%20zaposljavanj a%20final.pdf], (20.04.2013.).
- [12] Golić, Z. (2014). *Sinergija realnih i portfolio investicija i ekonomski oporavak Bosne i Hercegovine*. Neobjavljena doktorska disertacija. Univerzitet u Istocnom Sarajevu, Ekonomski fakultet Pale, Pale, Bosna i Hercegovina.
- [13] Hasić, D. (2001), *Analiza ograničenja poslovanja u Bosni i Hercegovini*, Ekonomski pregled, Vol. 52, br. 5-6, str. 667-691, [online]. Dostupno na: [http://hrak.srce.hr/file/45100], (11.03.2013.).
- [14] Rakićević, Zoran; Omerbegović-Bijelović, Jasmina; Lazić-Rašović, Gordana. 2013. „SMEs Support Planning Improvement Based on its Suitable Structure”. *Management*, 2013/68: 31-40. Pristupljeno 20.10.2013. DOI: 10.7595/management.fon.2013.0016.
- [15] Sinković, Dean. 2011. „Makroekonomski model za ispitivanje međuovisnosti finansijskog sustava i ekonomskog rasta”. Neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište Jurija Dobrile u Puli.
- [16] Skoko, B. (2012), *Imidž Bosne i Hercegovine i njezinih građana u Hrvatskoj i Srbiji*, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Sarajevo, str. 7-8. Dostupno na: [http://www.fes.ba/publikacije/2012/Image/image_studija.pdf], (05.02.2013.).
- [17] The Economist Intelligence Unit (2013), *Democracy index 2012: Democracy at a standstill*, str. 3-8. Dostupno na: [http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/Democracy-Index-2012.pdf], (17.04.2013.).
- [18] Tomaš, R. (2009), *Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini*, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Banja Luka. Dostupno na: [http://www.fes.ba/publikacije/200910-SIVA-EKONOMIJA-U-BOSNI-I-HERCEGOVINI_TOMAS.pdf], (20.04.2013.) i Federalni zavod za programiranje razvoja (2008), *Neregistrirana (siva) ekonomija (NOE) u FBiH* (inicijalni materijal), Sarajevo. Dostupno na: [http://www.fzzpr.gov.ba/upload/file/dokumenti/ostali_dokumenti/neregistrirana_ekonomija_u_FBiH_analiza.pdf], (20.04.2013.).